A KÖNYVTÁR GYÜJTŐKÖRE.

I. A régi könyvtár.

Amíg a könyvtár fiatal, amíg az állománya bőven elfér benne, addig gyüjtését nem kell különösebb korlátok közé szorítani. Valamennyi XVIII. századi és XIX. századeleji könyvtár állománya a maihoz képest kicsiny volt, férőhelye pedig volt bőven. A XVIII. század elején a milánói Ambrosiana 38.000 kötetével a vatikáni könyvtár után a világ leggazdagabb könyvtára. A XIX. század első évtizedében Magyarországon a legnagyobb könyvtáraknak is csak néhány tízezer kötetjük van, a külföldön pedig csak a bécsi udvari, a müncheni udvari, a göttingai egyetemi és a párizsi nemzeti könyvtár érte el a 100.000 kötetes állományt. Valamennyien, nagyok és kevésbbé nagyok, tágas teremkönyvtárak. Könyvállványaik köröskörül a falak mentén álltak, tetejükről írók és tudósok szobrai tekintettek le, a végig egyforma térközökben futó polcsorokon aranyfelírásos vastag bőrbe, vagy fehér pergamenbe, vagy mintás táblapapírba kötött könyvek sorakoztak, nyomtatottak és kéziratosak vegyest, szakok s a szakokon belül nagyság és a kötések színe szerint elrendezve. A terem közepéről az egész állományt, mely mint valami ragyogó kárpit borította a beállványozott falakat, egy szempillantással át lehetett tekinteni. Isteni csönd honolt a könyvtárban: csak igen kevés és kiváltságos olvasó látogatta, kiknek kiszolgálása az egyetlen szolgát nem fárasztotta. A könyvtáros valamelyik ablakmélyedésben álló asztalánál tudományos kutatásaiba merült el. A katalogizálással más ablakmélyedésekben egy vagy két irnok foglalkozott. A termek közepén néhány hosszú asztal állt, részint, hogy a gyérszámú privilégizált olvasók azok mellett olvashassanak, s részint, hogy helyet adjanak

öreg földgömböknek, régi csillagászati műszereknek, üvegfedelű, lapos gemma- és éremtárlóknak. Múzeumi szellem uralkodott a könyvtárakban. A metszeteket és térképeket, az újkori autográfiákat, a paleográfiai emlékekként őrzött középkori okleveleket, és a szerencse kedvezéséből esetleg ókori papyruszokat is, az ablakok közt elhelyezett barokk remekszekrényekben őrizték, melyekre itt-ott maecenási ajándékként valódi ógörög váza került. Ahol az ablakmenti falon üres hely maradt, oda a könyvtáralapító, vagy írók és tudósok arcképeit függesztették. Ha a könyvtárt nem is tekintették múzeumnak, szerettek benne a reprezentáció kedvéért múzeumi tárgyakat elhelyezni. A pécsi püspöki könyvtárnak még archeológiai kőtára is volt.

A gyüjtőkör megfogalmazásával nem sokat vesződtek. Természetes volt, hogy a könyvtár enciklopédikusan gyüjt s csak azt kötötték ki, hogy a nemzeti irodalomra, vagy a helyi irodalomra, vagy bizonyos tudományszakok irodalmára legyen különös tekintettel, s voltak megszorítások is, tudniillik, hogy csak értékes irodalmat gyüjtsön s ne fogadjon be vallás- és erkölcsellenes könyveket, sem pedig iskolakönyveket és ponyvát. Emiatt sok régi kalendárium, iskoladráma és népies elbeszélés, melyért ma jó pénzt adnánk, elveszett.

A régi könyvtáros magasztos értékelő álláspontot foglalt el a könyvvel szemben. Hivatalból polihisztor. Ha csak egy tudományágat művelt is, mint író, például történelmet, mint FEJÉR GYÖRGY, a pap, vagy irodalomtörténetet, mint TOLDY FERENC, aki eredetileg orvos volt, vagy akár több tudományt, mint HORVÁT ISTVÁN, aki a jogi pályáról tért át könyvtárosnak, mindig értett a többi tudományághoz is (száz évvel ezelőtt ez még lehetséges volt) s felsőbbségesen meg tudta ítélni, hogy valamely könyv szövege értékét illetően való-e a könyvtárba, vagy nem? S ítéletében szigorú volt. Ha végigsétálunk a pécsi püspöki könyvtár termein, meg kell adnunk, hogy az 1760-tól 1837-ig összegyüjtött 35.000 kötete egyúttal az 1837-ig megjelent 35.000 legjobb mű. Az addig ismert legjobb forrásmunkák, a legjobb rendszerező munkák, a legjobb monográfiák, a legnemesebb szépirodalom, a legjobb kiadásokban. Látszik, hogy megbecsülték, féltve gondozták, remekül kötötték őket. Ha a könyvtárt ugyanilyen szempontok szerint és lankadatlanul továbbfejlesz-

tették volna, ma az 1937-ig megjelent 100.000 legjobb mű birtokában lenne.

A könyvtárt tudománymentő intézetnek tekintették — s az is volt. Minden régi kézirat, ha másolat is, unikum, mert változataiban s ennélfogva értelmezhetőségében eltér ugyanannak a szövegnek esetleges többi másolataitól. Az ősnyomtatványok s a későbbi fasajtókon előállított könyvek egészen a XIX. századig rendszerint csak néhány száz példányban jelentek meg s ezeknek egy jó része a viszontagságos hosszú idő alatt elpusztult. Bizony, száz évvel ezelőtt a könyv és benne a tudás még könnyebben veszhetett el, mint ma. De a régi könyvtáros öntudatos tudománymentő feladata végzésekor alaposan megnézte, hogy a kezébe kerülő könyv s annak tartalma megérdemli-e az átmentést a jövő századokba? Mai nagy bánatunkra az emberi repülésről, a távírásról, a titokzatos fluidomokról szóló röpiratokat, későbbi nagyszerű találmányok embrionális gondolatait, a felvilágosodottság érzetében, mint babonákat, irgalmatlanul kiselejtezte.

II. Az átmenet.

A XIX. századdal, sokfelől eredő okok egybetorkolásából, a könyvtárak életében eleinte észrevétlenül, majd fokozódó nyomással egyre nyilvánvalóbban, lassú, de lavinaszerű változás indult meg. Az olvasók száma növekedett, a könyvállomány szaporodott, a férőhely fogyott.

A nemzeti irodalmak XVIII. századvégi fellendülése, a nagy írók, Goethe, Schiller, Voltaire és a többiek híre, az új irodalmi irányok mérkőzése, klasszicizmus és romanticizmus harca, a hírlapok hirtelenül megindult áradata, a felpezsdült irodalmi élet, az új iskolapolitika, mindez új, nagy olvasótábort toborzott. A francia forradalom demokratikus nyilvánosságot biztosított a közkönyvtáraknak s a demokratikus elvek fokozatosan érvényesültek a világ többi könyvtárában is. Új könyvtári típus születik: a *nyilvános* könyvtáré, mely nyitva áll „minden tisztességesen öltözött embernek". A teremkönyvtár kevés hosszú asztala mellett most már szoronganak az olvasók, a nyilvánosság nyomása alatt a könyvtárt már nem heti 2—3 napon

s akkor is csak néhány órán át, hanem minden hétköznapon naponta 5—8 órán át kell nyitva tartani. A kiszolgálás és a felügyelet egyre nehezebb lesz, a könyvtár személyzetét szaporítani kell. A könyvtár idillikus csendje, a könyvtáros szemlélődésteljes nyugalma örökre odavan.

A könyvállomány meg éppen rohamosan szaporodik. Az írók száma a XVIII. századhoz képest megtízszereződött, sőt megszázszorozódik, a könyvtermelés a ROBERTS-féle papírgyártó gépek, a KELLER-féle fatartalmú papír és a KÖNIG-féle gyorssajtó feltalálása folytán gyorsabb és olcsóbb lesz, a könyveket már nem néhány száz, hanem több ezer példányban adják ki, több ember vásárol könyvet, mint azelőtt, s több könyvet, mint azelőtt, a könyvtárak több irodalmi vagy könyvtári hagyatékot örökölnek, vagy kapnak ajándékba, de többet is vásárolhatnak, nemcsak, mert a könyv olcsóbb lett, hanem mert olvasótáboruk megnövekedésével fokozatosan nőtt a dotációjuk is. A célkitűzés eltolódik: már nem a tudásmentés az első feladat — hiszen a jó könyveket újra nyomják s ezer meg ezer példányban — hanem a könyvtár használatának fokozása. A könyvtáros igazi ura régi gazdája helyett mindinkább a széles rétegű közvélemény lesz. Ahol ez kedvező, ott a könyvtár kötelespéldányokat kap. Egyik állam sem adhatott könyvtárainak az új könyvtermeléssel és olvasóközönségükkel arányban álló javadalmat, adatott tehát hatalmi szóval a dotáció kiegészítéseként kötelespéldányokat s az erre vonatkozó törvényeket ismételten megújította, megszigorította, a beszolgáltatást egyre hatékonyabb büntetőrendszabályokkal biztosította.

A férőhely viszont a szaporulatnak megfelelő arányban fogyott. A termekből el kellett távolítani a hosszú nehéz asztalokat, hogy a befogadóképességet harántállványokkal növeljék. Az olvasókat elválasztották az állománytól, részükre külön olvasótermet rendeztek be, külön „kézikönyvtárral", s a pompázó teremkönyvtárakból tárgyilagos, harántállványokkal keresztülszelt fülkerendszerű raktárkönyvtárak lettek. Itt nem maradt helye és értelme másnak, csak a könyveknek. A gemma- és éremtárlókat meg a többi látnivalót átadták az illetékes múzeumnak, vagy valamilyen tudományos intézetnek. (De nem mindenütt. Franciaországban még ma is hagyományos tar-

tozékai a könyvtáraknak s még a legújabb könyvtártan is külön fejezetben tárgyalja könyvtári kezelésük módját.[1]) A falakat borító könyvdrapéria artisztikus hatása céltalanná vált s a könyveket ezentúl már nem finoman kidolgozott bőrbe, hanem igénytelen és olcsó félvászonba kötötték. A harántállványok kiszorították az ablakok közt álló gyönyörű szekrényeket is, melyeknek az átalakult környezetben már amúgy sem volt értelmük. A bennük őrzött ciméliumokat a könyvtáros szobájában páncélszekrénybe zárták. Mert a könyvtár alkalmazottainak is ki kellett költözniök a könyvtermekből. Kialakult a könyvtár hármas tagoltsága: külön helyiséggel az olvasók, külön helyiséggel a könyvtár tisztviselői és külön helyiséggel az elraktározandó könyvek részére.

Az állomány gyarapodásának és a férőhely fogyásának következményeként egyrészt megindult a küzdelem új férőhely teremtésére, de másrészt szűkíteni kellett a gyüjtőkört. Egyes könyvtárak elvben is, gyakorlatban is, a többiek nem elvben, de gyakorlatban, az irodalomnak csak bizonyos ágait fejlesztették s a többit elhanyagolták. Az akkori könyvtártanok írói, SCHRETTINGER, EBERT, MOLBECH és társaik, egészen PETZHOLDTig, szemügyre veszik a gyüjtőkört és a könyv fogalmát. A fogalom velejéig nem hatoló közfelfogás egyszerűen szöveget tartalmazó kötetet ért könyv alatt. Mindegy, hogy kiadói kötet, vagy könyvkötői kötet. A könyvkötő akár egyetlen levélből is csinálhat „kötetet". Petőfi „Nemzeti dal"-át előzék- és borítólapokkal ellátva külön beköti s az egyleveles nyomtatványból kötet lesz. Többnyire azonban az aprónyomtatványokat és a kisterjedelmű kéziratokat gyüjtőkötetekbe foglalja össze. Sok régi könyvtár művek szerinti állományának nagyobbik része áll ilyen gyüjtőkötetekben. Egy-két ezer gyüjtőkötet százezernyi apróművet tartalmaz. A kiadói kötet viszont többnyire kötetlen s lehet egy párlapos füzet is. Ha fűzve jelenik meg, azért kötet, mert köthető. A közfelfogás szerint tehát a könyv tisztára alaki fogalom: szöveget tartalmazó kötet vagy köthető füzet s

[1] LÉO CROZET: Manuel pratique du bibliothécaire. Nouvelle edition. Paris, 1937. 96. l.

az ezekhez tartozó mellékletek, mint például térképek vagy metszetek.

A könyvtáros és könyvtáralapító azonban nem ebben látja a könyvtár anyagát. Nem a nyomdászok és a könyvkötők, hanem az írók munkáit gyüjti. Nem rétalakokat és könyvkötői táblák közé szorított, nyomdafestékkel vagy tintával megrögzített írásjelekkel tarkított papírmennyiséget gyüjt, hanem olvasmányokat. Mégpedig az alapító céljához és a rendelkezésére álló férőhelyhez képest meghatározott tartalmi körbe tartozó olvasmányokat. Ha könyveket vesz, tartalmuk szerint válogatja őket. Ha a férőhely elfogyása selejtezésre kényszeríti, tartalmuk szerint selejtezi őket. Többespéldányokként azokat tartja meg, melyeket tartalmuk miatt gyakran használnak. Minden könyvtár eredeti célja és feladatának lényege, hogy bizonyos tartalmú szövegeket gyüjtsön. Gyüjtené akkor is, ha külső foglalatjuk nem a ma ismert könyv volna. Amiként a babiloni és asszíriai könyvtárak téglára rótt ékírásos szövegeket, az ókori görög és római könyvtárak papyrusztekercsekre írt szövegeket, a középkoriak pergamenkódexeket, az újkoriak nyomtatványokat gyüjtöttek, s valamennyi kor bármilyen anyagban és alakban kiállított szövegeit gyüjthetik, éppúgy fognak gyüjteni a jövő könyvtárai eddig még föl nem fedezett eljárással megrögzített szövegeket, ma még ismeretlen anyagban és ismeretlen alakban.

A későbbi elmélet (Th. Birt) a könyvet úgy határozta meg, hogy az publikáció, a nyilvánosság számára készült kiadás, a kiadás lényege pedig a kézírásos vagy gépies sokszorosítás. De a könyvtáros ezzel a meghatározással sem tud mit kezdeni. A középkori könyvnél mellékes, hogy sokszorosították-e vagy nem; a publikálása mindössze abból állt, hogy könyvtárba került s ezáltal hozzáférhetővé vált. Újkori szerzők, kik nem találtak kiadót s kiknek nem volt pénzük művük kinyomtatására, azt úgy adták át a nyilvánosságnak, hogy közkönyvtárnak adományozták vagy hagyományozták. Minden nagy könyvtárban vannak unikumok; vannak művek, melyeket egyetlen példányban nyomattak, van egyetlen kézírásos, vagy gépírásos példányban létező kiadatlan irodalmi mű, melynek éppen a könyvtár adja meg a publicitást, azáltal, hogy ott bárki hozzájuk férhet.

A könyvtárost a gyüjtőtevékenységben tehát nem köti sem

a szöveget hordó anyag, sem ennek alakja, sem pedig az, hogy a szövegnek akadt-e kiadója, másolója, nyomdásza vagy könyvkötője. Maga a szöveg érdekli. Ha tartalma beletartozik a kijelölt gyüjtőkörbe, befogadja a gyüjteménybe. A gyüjtőkör: *tartalmi kör.*

A könyvtárügy további fejlődése azonban összekuszálta ezt az egyszerű tételt.

III. A modern könyvtár.

A könyvtárak fokozott használata, az olvasók szaporodása, a tudomány haladása, a nemzeti könyvtermelés növekedése és megőrzésének szüksége egyre emelte a könyvtárak jelentőségét. A könyvtárügy egyre fontosabb része lett az államok kulturpolitikájának. Közéleti szerepét a legnyomatékosabban Amerikában jelölték meg: a könyvtár a felnőttek iskolántúli iskolája, a továbbművelésre szolgáló intézmény s ezáltal a demokrácia egyik legerősebb pillére. Mert a demokrácia csak ott lehet kormányzóerő, ahol a nép átlagos műveltsége magas és egyenletes, ahol az egyik társadalmi osztálynak nincs oka megvetni a másikat annak tudatlansága miatt, ahol tehát minden osztály szellemileg érett arra, hogy az állam kormányzását átvegye. Az iskolák csak megalapozzák a demokráciát, de a műveltség általános tartós színvonalát a könyvtárak biztosítják.

Ha Európában fenntartották is a könyvtárak régi tudományos kutatóintézeti jellegét, az államok érdeklődése és támogatása mégis közművelődési jelentőségük miatt fordult feléjük. A királyi, az egyetemi és az alapítványi könyvtárak — nevük és többé-kevésbbé autonómiájuk fenntartása mellett — állami könyvtárak lettek. Az állam fedezte fenntartási, fejlesztési és személyzeti költségeiket. Új életkörülményeik közt annyira drága intézmények lettek, hogy csak az állam vagy más hatalmas közület: tartomány, nagyváros, győzhette pénzzel, csak ez adhatta meg további fejlődésük anyagi és térbeli előfeltételeit.

A harántállványos raktártermek egy-két évtized alatt annyira zsúfoltak lettek, hogy a férőhelyhiányon építkezéssel kellett segíteni. A XIX. század közepe óta mindenfelé megindult

az azelőtti méreteket messzire túlszárnyaló könyvtárpaloták építése. A müncheni udvari könyvtár, majd a budapesti Nemzeti Múzeum és a londoni British Museum új épületei után sorra emelkedtek a nagyobbnál nagyobb könyvtárépületek. A könyvtermelés szüntelen fokozódása miatt óriási férőhelytartalékokról kellett gondoskodni, a könyvtárépületnek minél befogadóképesebbnek kellett lennie. Ez az irányzat még ma is tart s folyton nagyobb arányokra törekszik. Egyre nagyobb alapterületeket választanak, a berlini állami könyvtár a háború előtt 17.000, a moszkvai Lenin-könyvtár a háború után 22.815 négyzetméteren épült. A raktáremeletek száma folyton nő: a berlini állami könyvtár raktára 13, New Heaven és Rochester egyetemi könyvtáraié 16 emeletes. Minden évtizedben újabb raktárrendszereket találtak ki s ezek mindegyike a térnek ez eddiginél is takarékosabb kihasználására törekedett. A modern vasraktárak önálló épületkonstrukciók, az emeleteket bennük csak 2—4 centiméternyi mennyezetek választják el egymástól, hogy minél több raktáremelet férjen az épület magasságába. A könyvállványokat sok helyen mindössze 60 centiméternyi utak választják el, hogy minél több állványt lehessen a raktárba beállítani. A könyveket nagyság szerint állítják föl a polcokon, minden polcon egyforma magasságú, vagy magasságban legföljebb 1 centiméternyire eltérő könyvek kerülnek egymás mellé, a beállítható vékony acélpolclapok pedig oly sűrűn állanak, hogy csak egy centiméternyi szabad tér marad a rajtuk felállított könyvek felső pereme és a következő polclap alsó pereme közt, — mindez azért, hogy csak minél több polcot függeszthessünk a vasfogú állványba. A könyveket szakukra való tekintet nélkül „numerus currens"-ben állítják föl, nehogy hézagokat kelljen köztük hagyni, ami a szakszerinti felállításnál az új szerzemények közbeiktatása miatt szükséges volt. Csakhogy minél sűrűbben, minél több könyvet lehessen elraktározni.

Az új épületek látszólag hosszú időre biztosították a férőhelyet. A bőség tudatában aztán érvényesülhetett a jelszó: minél több könyvet! Gyüjtöttek is derűre-borúra. Nem lehetett a könyvtárnak olyan könyvet ajándékozni, akármiről is szólt, melyet el nem fogadott volna. Új ambíció fűtötte a könyvtárakat: elérni a milliós állományszámot. Már nem a könyvek

minősége, nem a legjobb könyvek, nem a belső érték adott rangot a könyvtárnak, hanem állományának darabszáma. Az 1882. évi Brockhaus Lexikon még csak három könyvtárról tud, mely elérte az egymilliót (Párizs, London és Szentpétervár), — a mai Minerva már több tucatot ismer, köztük olyanokat, melyek darabszáma meghaladja az ötmilliót (Washington, Párizs, Leningrád, Moszkva). Alig van művelt állam, melynek vezető könyvtára kötelespéldányként bekebelezett aprónyomtatványaival ki ne mutatna milliós darabszámot.

A kötelespéldányok tekintetében az a felfogás alakult ki, hogy ha az állam a nyomdákat és kiadókat kötelespéldányokkal való adóztatásra kényszeríti, akkor a könyvtárak kötelessége a beszolgáltatott kötelespéldányokat meg is őrizni. Az új könyvtártani irodalomban új fogalom tűnik fel, az „archívumkönyvtár" fogalma, mely szerint a kötelespéldányokat élvező könyvtárnak — szemben a jelen használatára szolgáló nép- és kölcsönkönyvtárakkal — a nemzeti nyomdatermelést a jövő számára meg kell őriznie. Ezzel a gyüjtőkör értelmezésében törés jelentkezett. Egyrészt gyüjtötték az eredetileg kitűzött tartalmi körbe tartozó műveket belső értékük miatt, olvasás céljából, másrészt pedig egy bizonyos területen megjelent nyomtatványokat is, fennmaradásuk biztosítása céljából, tekintet nélkül arra, hogy mi a tartalmuk és hogy egyáltalán olvasmányok-e? A gyüjtőtevékenység mindinkább mechanizálódott. A belső érték elbírálásának helyére a nyomtatvány jelenségének külső kritériuma lépett. A mechanikus szerzeményezés különben is logikusan beleillet a modern könyvtár szervezetébe. A modern könyvtárt az olvasóknak a régihez képest roppant forgalma, a könyvtermelésnek és az állománygyaropodásnak a régi tízszeresét vagy százszorosát kitevő beáramlása és feldolgozása az üzem minden részében szabályozott munkára kényszeríti. Mindent „normalizáltak": a székeket, az asztalokat, a kartotékszekrényeket, a papíriveket, a katalóguscédulákat, a raktárállványokat, s éppúgy a katalogizálási szabályzatot, a szakrendszert, a bibliográfiát, mindent. A könyvtár uniformisba öltözött. A réginek ehhez képest még szervezeti és szolgálati szabályzatra sem volt szüksége. A modern könyvtár üzeme olyan, mint a gyáré: minden kézmozdulat, minden cselekedet, minden akaratnyilvánítás,

minden könyvtári szakvéleménynyilvánítás mechanizálódott. A modern könyvtáros annyira hozzászokott ehhez a mechanizmushoz, hogy az egész szisztémát érezné veszélyben, ha érvényesülni engedné benne az egyéni felfogást, ha a módszert felválthatná az önkény. Kívánja, szüksége van rá, hogy az értékelést, a színvonalhatár megállapítását is mechanikusan ejtse meg. Azt kérdi, nem arrogancia-e, ha a filológiai képzettségű könyvtáros orvosi könyveket bírál felül, oly módon, hogy válogat köztük? Ma már nem lehet polihisztor, mint a régi könyvtáros. Elégedjék meg azzal, hogy a könyvet jónevű kiadócég adta ki, Springer vagy Eggenberger például, kinek a kiadást szakavatott lektorok ajánlották.

A mechanikus gyüjtés végül is annyira elhatalmasodott, hogy például az Országos Széchényi Könyvtár bélyeggyüjteményt és képeslapgyüjteményt létesített, a Harward-egyetem könyvtára pedig azzal büszkélkedik, hogy övé a világ legnagyobb játékkártyagyüjteménye, 3400 pakli a legkülönfélébb típusokból. Mert a bélyeg, a játékkártya és a képeslap is nyomtatvány.

A modern könyvtár messzire elkanyarodott hát a réginek az útjáról. Ha a százharminc év előtti könyvtáros feltámadhatna s láthatná a mi modern állományunkat, valószínűleg megjegyezné, hogy az ítélőképesség hiányára vall elemi és középiskolai tankönyvek változatlan kiadásait, az úgynevezett címlapkiadásokat állományba venni és megőrizni. Azt mondaná, az ő korában sem a könyvtár nevelő és erkölcsi feladataival, sem a gyüjtésben kötelező ízléssel nem fért volna össze „1 pengős" és „50 filléres" regénysorozatokat, a puszta idegbizsergetésre szolgáló s ráadásul még idegen nyelvekből fordított fércműveket állományba venni. Nem tudná megérteni, hogy az Engelhorns Romanbibliothek és a tömérdek elavult külföldi fizikai, kémiai és matematikai könyv hogyan egyeztethető össze a könyvtárt alapító gróf Széchényi Ferenc nemzeti célkitűzésével? Fejcsóválással hallgatná a mai könyvtáros ellenvetését, hogy a könyvtáros ne bízzék a maga kritikájában, sohasem lehet előre tudni, mi lesz fontos a jövőben, — lám, mi is menynyire nélkülözzük az iskoladrámákat és a fortunakönyveket, melyeket a régiek elhajigáltak, holott ma koruk szellemének

elemzésére szükségünk volna rájuk. Ki tudja, száz év mulva nem éppúgy nélkülöznék a mai detektívregényfordításokat, mint mi a régi ponyvát? A könyvtárnak gyüjtőkörében teljességre kell törekednie. Közönségünk is sokkal nagyobb és többrétű, szellemi szükségletei kiszámíthatatlanok, a gyüjtőkörök nem határolhatók el ridegen, miért ne őrizzük meg hát az ajándékba kapott idegen könyveket, melyeket esetleg sajátos anyagunk tanulmányozásával kapcsolatban mégis használni lehet?

A modern könyvtár egész alkatában gyökeresen más, mint a régi. A régiek enciklopédikusak voltak s csupán tulajdonosaik szerint különböztettek meg királyi, egyetemi, egyházi stb. könyvtárakat. A modernek regionális vagy szakszerinti gyüjtőköröket tűznek maguk elé s ezek szerint oszlanak nemzeti, közművelődési, tanulmányi és különleges szakkönyvtárakra. A nemzetiek regionális anyagukat gyüjtik és megőrzik a jövő számára s ezért használatuk szigorúbb, a közművelődésiekben viszont a használat a fő; olyan könyveket gyüjtenek, melyek nyelvét régiójuk lakossága érti s a jelszavuk: inkább vesszen el a könyv, csak használják. A tanulmányi könyvtárak széles bázisú szakkönyvtárak. A könyvtermelés egyre nagyobb arányú növekedése és a tudomány immár áttekinthetetlen részleteződése arra kényszerítette őket, hogy a nagyobb gyüjtőköröket felosszák egymás között. Enélkül egyes tudományszakok könyvtári állománya fejleszthetetlenné válnék — nincs könyvtár, melynek javadalma valamennyi szak teljes mértékű gyarapítását megengedné. Így hát az egyetemi könyvtárak az általános humanisztikus irodalom és a nagy forrásgyüjtemények gyüjtésén kívül mindinkább a filológiai és történelmi szakokat fejlesztik, míg az orvostudományt átengedik az orvoskari könyvtáraknak, a többi tudományszak részletkérdéseinek irodalmát pedig az egyetemi szemináriumoknak és más különleges szakkönyvtáraknak. Németországban, ahol nagyszerűen megszervezték a könyvtárak közötti kölcsönforgalmat, még a humanisztikus stúdiumokat is felosztották egyetemi könyvtári főgyüjtőhelyekre: Boroszló a szlavisztika, Göttinga az anglisztika, Bonn a romanisztika, Kiel a skandináv tanulmányok, Hamburg az amerikana, Lipcse az orientalisztika és italika, Tübinga a theológia, Königsberg a filozófia, Heidelberg a művészettörténet, Münster a németalföldi tanul-

mányok és Greifswald a germanisztika főgyüjtőhelye. Ma a közlekedési eszközök gyorsasága és a posta feltétlen megbízhatósága idején a távolságok elvesztették egykori jelentőségüket s már nem olyan gátló körülmény, hogy valamely könyv vagy folyóirat egy-egy könyvtárban nincs meg.

A specializálódás emeli a könyvtárosi munka színvonalát is. A szakismeretek rendkívüli módon differenciálódtak, az ember ma csak egy szakban lehet specialista, a könyvtárak pedig nem tarthatnának akkora személyzetet, hogy minden szakra referensük legyen. A szakkönyvtárak viszont nemcsak a különleges gyüjtőkörükben járatos szakembereket alkalmazzák könyvtárosokként, hanem sokkal közvetlenebb kapcsolatban állnak tanácsadó szakemberekkel is, kutatókkal, kik foglalkozásuknál fogva a szakkönyvtár létében és gyüjtőtevékenységében a legközelebbről érdekelve vannak.

IV. Válság.

A világháború két történelmi korszak, két ellentétes gondolatvilág elválasztó vonala, elválasztó vonalnak készül a könyvtárak történetében is. Majdnem minden országban, némelyekben már egy-két évvel előbb, másokban később, de mindenütt a világháborúban harcolt nemzedék aktivitása idejében, elfogyott a hatalmas könyvtárpaloták befogadóképessége. Amikor építették őket, arra számítottak, hogy az épületek száz vagy még több évre elegendő férőhelyet biztosítottak. De csak egy pillantást kell vetnünk az 1882. és 1932. évi állománystatisztikákra, hogy a különbségből lássuk, milyen csalóka remény volt az. A legnagyobb könyvtárak állománya évi átlagos 50.000—60.000 kötetes gyarapodás mellett 50 év alatt megnégyszereződött, megötszöröződött, sőt van, amelyik meghúszszorozódott és ennél is nagyobb tömegre nőtt meg:

	1882	1932
Moszkva, NyK.	1,500.000	kb. 4,000.000
London, BrM.	1,000.000	4,645.000 köt. és 3,000.000 metszet.
Párizs, BN.	1,000.000	5,164.048
Szentpétervár, NyK. . .	700.000	3,686.690
Berlin, AK.	400.000	2,157.000

A Magyar Könyvszemle 1937. évfolyamának IV. füzetében, a 284—285. lapon közölt táblázaton a számadatok és városnevek, tördelési hiba folytán, eltolódtak. A helyes adatokat tartalmazó táblázat a következő:

	1882	1932
London, BrM.	1,500.000	kb. 4,000.000
Párizs, BN.	1,000.000	4,645.000 köt. és 3,000.000 metszet.
Szentpétervár, NyK. . .	1,000.000	5,164.048
Berlin, AK.	700.000	3,686.690
Bécs, NK.	400.000	2,157.000
Washington, LC. . . .	274.000	4,474.431 köt. és 2,873.531 térkép,
Cambridge, Harward EK.	198.000	3,700.000 [kotta és hasonmás.
New-York, NyK. . . .	155.000	3,477.000
Moszkva, NyK.	—	5,541.000

	1882	1932	
Bécs, NK.	274.000	4,474.431 köt.	és 2,873.531 térkép,
Washington, LC. . . .	198.000	3,700.000	[kotta és hasonmás.
Cambridge, Harward EK.	155.000	3,477.000	
New-York, NyK. . . .	említetlen	5,541.000	

A fiatal lipcsei német nemzeti könyvtár 22 év alatt, évi 50.000—70.000 kötetes gyarapodás mellett a semmiből 1,175.122 kötetre dagadt. De a MILKAU-szerkesztette *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* számítása szerint a rendszeresen fejlesztett középnagyságú könyvtárak is, általában az egyetemi könyvtárak, az utolsó 25 év alatt kötelespéldányok nélkül is megkétszerezték állományukat.

A XIX. századi épületek tehát megteltek s a további férőhely szerzése céljából elkezdték őket toldozni-foltozni, emeletet húztak rájuk, vagy szárnyakat ragasztottak hozzájuk, vagy beépítették udvaraikat, vagy ha mindezt nem lehetett, belső átalakításokra került a sor és a pincéket is átalakították raktárakká. Új könyvtárpalotákat emelni ma sokkal nehezebb feladat, mint volt régen. A telekárak az 50 vagy 100 év előttieknek nem tudom hányszorosára emelkedtek, az építés költségeire pedig a háború utáni pénzügyi rokkantságban, ebben a drága technikai berendezésektől és adóktól kimerült világban, amikor az államok hallatlan összegekbe kerülő szociális és honvédelmi kötelezettségek közt vergődnek, rettenetesen nehéz fedezetet találni.

A British Museum és a párizsi Bibliothèque Nationale úgy segített magán, hogy a kötelespéldányáradatban legrohamosabban szaporodó osztályát, a hírlaptárt, a főépületből „ideiglenesen" kiköltöztette, külvárosba, az egyik Hendonba, a másik Versaillesba. Ezáltal a használat ugyan nehézkes lett, az adminisztráció költségei tetemesen szaporodtak, de a szervezeti egységet egyelőre megmentették. Csakhogy, ha valamely gyüjteményrész egyszer külön épületbe kerül, akkor külön személyzetet, külön kezelést, külön használati szabályzatot, külön költségvetést is kíván, egyszóval önálló életet kezd élni s előbb-utóbb kiszakad a régi szervezetből.

De mit csináljanak, ha már építeni nem tudnak? A férőhely elfogyott, a könyvtermelés meg nő. Állományukhoz ragaszkodnak, a selejtezéstől irtóznak. Az Országos Széchényi Könyv-

tár is olyan, mint a színültig telt pohár, melyre szakadatlanul tovább öntik a vizet. A férőhely kérdése komoran dominál a könyvtár egész üzemén, a raktárak rendjén, a könyvtár használhatóságán, alkalmazottai munkateljesítményén. Viszont a háború utáni könyvtárlátogató közönség igényei sokkal nagyobbak a háborúelőttinél. Az embereknek kevesebb a pénzük s az többfelé kell, mint régen; könyvet kevesebbet vesznek s ha könyv kell — ma pedig több kell, mint azelőtt — a könyvtárhoz fordulnak. A modoruk is türelmetlenebb, — az élet üteme meggyorsult. Sebes kiszolgálást követelnek, ha a kívánt könyvet néhány perc alatt meg nem kapják, máris panaszra mennek s a könyvtár rossz hírét költik. De hogyan lehetne szó gyors kiszolgálásról az állomány zsúfoltsága, dupla könyvsorok mellett? Szakirodalmunk újra, meg újra azon kesereg, hogy a könyvtárak képtelenek eleget tenni a mai kor kívánalmainak.[1]

A háború előtti és a háború utáni könyvtártani kézikönyvek és folyóiratok eszmemenete sok pontban lényegesen szembenáll egymással. A háború utáni tudja tapasztalatból s úgyszólván természeti törvényként, hogy a férőhely szabja meg a gyüjtőkör határait. A raktározási lehetőségek és a gyüjtési programmok közt mutatkozó ellentmondások következtében sok háború előtti könyvtári ideál megbukott. G. LEYH az 1936. évi német könyvtáros-kongresszus elnöki megnyitójában nyersen kimondja,[2] hogy a milliós állományért való versengés a nagy könyvtárakat makulaturaraktárak színvonalára süllyesztette. A milliós állományú tudományos könyvtár egyáltalán nem hasznosabb a régi értelemben kiváló százezres állományúnál. Kételkedik benne, hogy volna könyvtárba való egymillió jó könyv, olyan egymillió könyv, mely nem holt, soha nem olvasott raktártöltelék, melynek közepette a könyvtáros nem a temetőőr szerepét játssza. A mechanikus szerzeményezés alatt a könyvtárak szakszerűtlenekké vál-

[1] T. P. SEVENSMA: Bibliographie ou documentation? (Mélanges offerts à M. Marcel Godet, 1937.) — M. GODET: Nouvelles conceptions du rôle des bibliothèques. (Archives et Bibliothèques, Paris, 1936. 97. l.)

[2] G. LEYH: Stellung und Aufgabe der wissenschaftlichen Bibliothek. (Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 1936. 473. l. — Ismertette a MKSzemle, 1937. 85. l.)

tak, mert jót, rosszat, az értékest és a semmit egyforma szakszerűséggel kezelték.

LADEWIG híres könyve új kiadásában[1] rámutat arra, milyen veszedelmes a gyüjtésben a teljességre való törekvés. Válogatás nélkül bevesz mindent, ami a gyüjtőkörébe tartozhatik, jót, rosszat, jelentőset, jelentéktelent s a könyvtár színvonala egyre süllyed, mert a jelentéktelen, a nem olvasott „holt" anyag ingyen jön, könnyen jön, szapora, magánkönyvtárakból takarítás alkalmával kiseprik, mint könyvtárnak adandó ajándékot, vagy jön kötelespéldányként, mint üzleti nyomtatvány, míg a jó anyag megszerzése erőfeszítésbe, áldozatokba kerül, kevesebb is van belőle — s a könyvtárban egyszercsak túlteng a selejtes holmi. Bármennyi pénz és bármennyi férőhely állna is a könyvtár rendelkezésére, teljes sohasem lehet, legfeljebb gazdag lehet. Minden könyvtár torzó, mint ahogy maga az irodalom is torzó. Művek töredékek maradnak, folytatások megszakadnak, befejező kötetek nem jelennek meg. Minden szerző oeuvreje befejezetlen, jegyzetekben megíratlan művek körvonalai maradtak meg, kiadatlan kéziratok elvesztek, írások megoldhatatlan álnév alatt vagy rejtett vidéki lapban lappanganak. A teljesség gondolata káprázat. Gyüjtőkörünk régi anyagában igenis teljességre kell törekednünk, a prima editiókat, a forrásmunkákat, a kritikai kiadásokat, régieket és moderneket egyaránt, a szellemi komoly értékeket gyüjtenünk és féltenünk kell, de nem szabad feltételeznünk, hogy a mai többezer példányban megjelenő könyvek pótolhatatlanok. Ne a teljesség, hanem a használat elve irányítsa a gyüjtést. A könyvtár célja és a könyv célja, hogy használják. A soha nem használt könyvek nemcsak férőhelyet bitorolnak, hanem kezelésükkel megterhelik az adminisztrációt s ezzel csökkentik a könyvtár teljesítőképességét.

MILKAU a Handbuchban[2] a maga szelíd módján tagadja, hogy a könyvtár kötelessége *minden* beszolgáltatott kötelespéldányt megőrizni. Megőrizni, raktárt megtölteni olyan anyaggal, melyet előreláthatólag nem fognak olvasni, vagy melyből a kutatás vagy

[1] P. LADEWIG: Politik der Bücherei. Dritte neugestaltete u. erweiterte Auflage, Leipzig, 1934. 33 s köv. l.

[2] Handbuch der Bibliothekswissenschaft II. Bb. Leipzig, 1933. 639 l.

okulás szempontjából említésreméltó haszon nem származhatik, ellentmond a könyvtár céljának, de a kötelespéldánytörvény céljának is. A kötelespéldánytörvényeket egyrészt a könyvtár támogatására, másrészt pedig a nemzeti irodalom és tudomány megőrzésének biztosítására hozták. Természetes, hogy a beszolgáltatás kötelezettségét mindennemű nyomtatványra kiterjesztették, hogy ne az anyagilag érdekelt nyomdász, hanem a könyvtáros állapítsa meg, mi való belőle a könyvtárba és mi nem. De arra, hogy minden névjegyet, báli meghívót, újévi gratulációs kártyát, eljegyzési jelentést, reklámcédulát, fürdőprospektust, árumintajegyzéket és az ezekhez hasonló nyomtatványokat a könyvtár meg is őrizzen, erre sem a törvényt kérő könyvtáros, sem a törvényhozó nem gondolt.

M. GODET a könyvtárosok varsói világkongresszusának[1] elnöki megnyitójában még a használatot sem tartja föltétlen irányító szempontnak. Miért engednők használni a tudománytalan, a lázító, az erkölcsrontó, meg az ízléstelen sajtótermékeket? A könyvtár arra való, hogy használják, az bizonyos, de nem kell vakon vezettetnie magát a közönség kívánságaitól, hanem inkább neki magának kell irányítania a használatot, közönségét hozzá kell szoktatnia, hogy jó könyveket kérjen, melyek a bennük kifejezett gondolatok, vagy a bennük megállapított gondolatkeltő tények miatt, vagy mint a közvélemény megnyilatkozásai irodalmi műveknek számítanak. A könyvet nem a külseje, nem nyomtatványjellege teszi irodalmi művé, hanem a benne kifejezésre jutó eszmék, a tartalom nemessége. A könyvtár a művekben megnyilvánuló szellemek szállása, nem pedig e szellemek ruhatára.

A válság az elméleti irodalomban is, a könyvtári gyakorlatban is abban a következtetésben nyilvánul, hogy a könyvbeszerzéskor szigorúbban válogatni, a túlcsurgó állományban pedig selejtezni kell. Ráeszméltünk arra, hogy amíg a férőhely nem okozott gondot, könnyelműen gyüjtöttünk. Az eredeti gyüjtőkörbe az idők folyamán, többnyire adományokból, hatósági áttételekből és kötelespéldányokként az eredeti célkitűzéshez nem tartozó gyüjteménytárgyak kerültek, ezek bonyolulttá

[1] M. GODET: Discours d'ouverture. (Actes du comité international des bibliothèques 9-me session. Varsovie. 1936. 17. l.)

tették a gyüjtőkört, az idegen anyag beteggé tette a testet s a betegségen alighanem már csak operáció segíthet. Vannak nagy nemzeti könyvtárak (de sok kisebb könyvtár is), melyek egyebek közt filmeket, hanglemezeket, kliséket, fotogrammokat, matricákat, régi könyvkötőszerszámokat, művészi üres könyvtáblákat gyüjtenek, anyagot, mely sem tartalma, sem alakja szerint nem könyv, nem nyomtatvány, nem olvasmány. S akik e gyüjteményeket létesítették, vagy tovább ápolják, ezer érvvel bizonygatják, hogy igenis, könyvtárba valók.

V. Mi való a könyvtárba?

Amikor K. LÖFFLER *„Einführung in die Katalogskunde"*-jében[1] a katalogizálás történetét tárgyalja, sokkal többet és sokkal részletesebben szól KALLIMACHOSnak az alexandriai könyvtár közel félmillió tekercsét leíró nagy katalógusáról, mint bármelyik modern katalógusról. S ez az aránytalanság nem indokolatlan. Mert tudtunkkal KALLIMACHOS volt az első, aki a könyvtári rendszerezésnek még ma is érvényes elveit — a könyvtári anyagnak szerzői oeuvre-ök és a művek tartalma szerinti nyilvántartását — a gyakorlatban megvalósította. Szerencsés helyzetben volt, egyetlen rendszerben össze tudta egyeztetni mind a két elvet, mert az ógörög írók oeuvre-je kevés kivétellel egyműfajú. Valaki vagy eposzíró volt, vagy lírikus, vagy drámaíró, vagy vígjátékíró, vagy történetíró, vagy filozófus stb. Az nem igen fordult elő, hogy valaki eposzt is, lírát is, prózát is írt. Midőn tehát KALLIMACHOS katalógusát műfajok szerint tagolta s egy-egy műfaj keretében betűrendben felsorolta az azt kultiváló írókat és műveiket, mégpedig (amennyiben a könyvtárban megvoltak) összes műveiket, egy csapásra adhatott tiszta képet mind a műfajok irodalmáról, mind az egyes szerzők oeuvre-jéről.

A középkor katalógusai voltaképp csak leltárak, helyrajzi címjegyzékek, de miután a könyveket tartalmi csoportosításban állították föl (pl.: Szentírás, szentatyák, liturgikus művek, theológia, iskolakönyvek, profán irodalom) s a katalógus a fel-

[1] Leipzig, 1935.

állítás sorrendjét követte s ezáltal az állományt önkéntelenül is tartalma szerint csoportosította, miután továbbá a könyveket szerzőik neve alatt sorolta föl, sőt a kódex bibliográfiai megjelölése igen gyakran nem is állt semmi másból, mint szövege szerzőjének nevéből (pl.: Isidorus, Lactantius, Donatus) s a címet csak akkor közölte igen röviden, ha a szerzőnek több műve volt meg a könyvtárban (Augustinus de civitate dei, Epistolae Ciceronis), vagy ha a mű szerzője ismeretlen volt (Antiphonarium, Graduale), KALLIMACHOS rendszerezési módszere, mely az állományról tartalmi csoportosítás és a szerzők oeuvre-jének megvilágítása által adott képet, épségben fennmaradt az egész középkoron át.

Az újkorban, amikor a könyvnyomtatás a könyvtermelést s vele a könyvtárak állományát megsokszorozta s ezzel közvetve a katalógusokat is megduzzasztotta s amikor az írók több műfajt ápoltak s a tudomány is mindinkább ágakra oszlott, a rendszerezés a kallimachosi elveket fenntartotta ugyan, de külön betűrendes katalógusokban mutatta ki a szerzők oeuvrejét és külön szakkatalógusokban az állomány tartalmi megoszlását. A szakkatalógusok az egyes szakokon belül, a tárgykör természetéhez képest, betűrendes felsorolás helyett a könyvcímeket inkább kronológikus vagy topográfiai sorrendben közölték. K. GESNER „*Bibliotheca Universalis*"-a (1545) óta a könyvtárak a bibliográfiában nélkülözhetetlen segédeszközt nyertek. A katalógus úgy viszonylik a bibliográfiához, mint a könyvtár az irodalomhoz. A könyvtár és a katalógus csak a könyvtárban tényleg meglevő művekről ad számot, míg az irodalom fogalma valamennyit magában foglalja, a bibliográfia elvben valamennyi címleírását közli, akár megvannak a könyvtárakban, akár nincsenek. De a katalógus és a bibliográfia módszerei azonosak. Mindkettő egyforma címleírást ad, a katalógus a lelőhely (a helyrajzi jelzet) közlésével csupán egy kis pluszt ad hozzá.

Valamennyi modern katalogizálási szabályzat és bibliográfiai tankönyv nagy gonddal és részletezéssel KALLIMACHOS rendszerét építette ki. Minden ország szabályzatai a lényegben egyetértenek s csupán az anonym munkák címszavának kijelölésében térnek el — nyelvi okokból. Az ország nyelvének megfelelően külön könyvtári helyesírást dolgoztak ki, melynek

az a célja, hogy ugyanannak a szerzőnek vagy ugyanannak a vezércímszónak különféle nevek alatt és különféle írásmód szerint közölt kiadványai (Horatius, Horace, Horaz, Horác, Orazio, — vagy Oesterreich, Österreich, Austria, Autriche stb.) a katalógusban összekerüljenek s a kutató a szerzők oeuvrejének meglévő darabjairól, vagy a tartalom szerint topografiailag összetartozó munkákról áttekintést kapjon. A cédulabeosztási szabályzatok is a betűrendes katalógusban tisztára az oeuvre összefogását, a szakkatalógusban a művek tartalom szerinti egybefoglalását célozzák.

De ez távolról sem egyedül történeti fejlődés. KALLIMACHOS csupán első ízben alkalmazta a könyvtári rendszerezés helyes — egyetlen helyes — módját. A rendszerezés természetes módja ez, mely a rendszerezendő anyag természetéből önkéntelenül adódik. Az irodalom írók műve s az irodalmi művek lényege a tartalom. A rendszerezés feladata pedig az, hogy a gyüjteményanyagot a legegyszerűbb, a legtermészetesebb, a használatot leggyorsabban utbairányító eszközökkel nyilvántartsa. Irodalmi oeuvre-öket csak betűrendes katalógussal, az irodalmi művek tartalmát csak szakkatalógusokkal lehet egyszerűen, természetesen és gyorsan nyilvántartani.

A könyvtári rendszerezés módszere dönti el azt is, mi való könyvtárba. Könyvtárba csak olyan anyag való, melyről a bibliográfiai katalogizálás szabályai szerint címleírás készíthető és amely az irodalmi œuvre-öket nyilvántartó betűrendes katalógusban, vagy a könyvtár szakrendszerében nyilvántartható. Röviden: könyvtárba az való, ami a bibliográfia tárgya. Amint a szemklinikákon sem fognak valakit betegállományba venni vakbéloperáció vagy foghúzás foganatosítására, éppúgy nem szabad a könyvtár állományába venni olyan gyüjteményanyagot, mely bibliográfiailag le nem írható, tehát a könyvtár általános betűrendes katalógusában és szakkatalógusában nyilván nem tartható, hanem az anyagnak megfelelően másfajta rendszerezést kíván.

Ez a megállapítás azonban csak általános negatív szempontot ad. Azt határozza meg, mi nem való könyvtárba. Kizárja mindazt, ami nem írásba foglalt szöveg, s a szövegek közül mindazt, ami nem alkalmas bibliográfiai leírásra (pl.: ok-

leveleket), vagy ami nem érdemes bibliográfiai nyilvántartásra (pl.: akcidenciákat, reklámokat). Vagyis, a könyvtárba csak azt fogadja be, ami a bibliográfiába is kerülhet.

Ha következetesek akarunk lenni, azt kell mondanunk, metszetek, térképek, zeneművek, exlibrisek és kötések is csak akkor tartoznak a könyvtári anyaghoz, ha könyv részei. Metszetek, térképek és kották, ha könyv mellékletei; kötések, ha a könyvön vannak, exlibrisek, ha be vannak ragasztva a könyvbe. Fontos tartozékok, szerves részei a példánynak, mely nélkülük csonka lenne. De csak részek! Ha önállóak, ha példányhoz nem tartoznak, meghatározásukhoz és nyilvántartásukhoz nem könyvtártani, hanem művészettörténeti, iparművészeti, zenetudományi, vagy földrajztudományi ismeretek kellenek, a műtörténész, a zenész vagy a geografus pedig a rendszerezésük alkalmával semmi hasznát nem venné a könyvtártannak. A könyvtáros viszont legföljebb mint műkedvelő érthet hozzájuk s ha tudományos intézetben szabadjára engedjük a dilettantizmust, a személyi változások folyamán a szakszerűtlenség az intézetet kompromittálni fogja. A metszet-, térkép- stb. gyüjtemények a könyvtárak keretében csak elégtelenül fejlődhetnek. A könyvtárak vonakodnak pénzt és munkaerőt áldozni rájuk, mert az az érzésük, előbb-utóbb úgyis kiszakadnak a könyvtárból, hogy sajátos természetüknek megfelelően saját gyüjteménykeretükben fejlődjenek tovább.

A pozitív gyüjtőkör minden könyvtárban más és más. Meghatározásával a gyüjtendő anyag tartalmát jelöljük meg. Ez lehet szakszerinti vagy lehet regionális, illetőleg helyesebben mondva, lehet elsősorban szakszerinti, vagy elsősorban regionális, mert hiszen a szakszerinti gyüjtőkörben ki nem mondottan érvényesülnek regionális (nemcsak területi, hanem nyelvi) szempontok is (pl.: a magyar szakkönyvtárak nem fognak rendszeresen olyan idegen nyelvű szakkönyveket gyüjteni, melyeket közönségük nem ért), a regionális gyüjtőkörök pedig voltaképen csak a szakgyüjtést korlátozzák bizonyos területi vagy nyelvi korlátok közé. A nagy közkönyvtárak a gyüjtendő anyag tartalmát csak általánosságban jelzik, összefoglalóan megnevezvén ama szakok *irodalmát,* vagy ama nemzet vagy terület *irodalmát,* melynek gyüjtését célul tűzték ki, a kisebb spe-

ciális könyvtárak viszont részletesebben határozzák meg gyüjtőkörüket, amennyiben vagy csak egy szakot neveznek meg (pl.: a pedagógiai irodalmat) vagy nyelvi, földrajzi, vagy pedig kronologikus keretek közé szorítják a gyüjtést. De mindenkor, akár nagy, akár kis könyvtárak gyüjtőkörének meghatározásában, *irodalomról* van szó. Az „irodalom" kifejezésben benne van a negatív gyüjtőkör megjelölése is, valamint a tisztára alaki szempontok tagadása is.

Példaként ideiktatom az Országos Széchényi Könyvtár gyüjtőkörének a meghatározását: „gyüjti a magyar nyelvű, a magyarországi és a külföldi magyarvonatkozású irodalmat és az ennek tanulmányozásához szükséges külföldi segédműveket".

VI. A gyüjtőkörök megosztása.

Budapest 424 közkönyvtára közt a Magyar Minerva VI. (1930—31) kiadásának tanusága szerint 5,740.000 kötet oszlik meg. E könyvtárak legnagyobb része, 412 könyvtár, tudományos intézetek, hatóságok, egyházak, egyesületek és iskolák szükkörű használatára rendelt kézikönyvtárai, mintegy 2,400.000 kötettel, s mindegyikben nagyszámban találunk olyan könyveket, melyek a többiekben is megvannak. De kézikönyvtárakban ez természetes. A fennmaradó 10 könyvtár nyilvános, együttesen 3,340.000 kötettel, 1000 olvasótermi ülőhellyel és közel 2,000.000 kötetnyi évi kölcsönforgalommal. Közülük hatot az állam, kettőt a főváros tart fenn s gyarapításukra ez a két közület együtt évente félmillió pengőt költ.

Az ugyanabban a városban elhelyezett nyilvános közkönyvtáraknak ügyelniök kell, hogy a gyüjtőköreik ne messék egymást. Vannak könyvek, melyek minden könyvtárban egyformán nélkülözhetetlenek, például a lexikonok, a bibliográfiák és a világnyelvek szótárai, de a könyvek túlnyomó része mégis olyan, hogy fölösleges pazarlásnak tűnnék, ha valamennyi könyvtárban meglennének. A köz érdeke, hogy az általa fenntartott könyvtárak minél több olvasó részére minél több könyvet szerezzenek be, mégpedig minél több művet s nem kevesebb művet, de több példányban. Esztelenség volna, ha ugyanannak a gazdának a könyvtárai azonos könyvek beszerzése által egy-

mással konkurrálva az árakat fölvernék, amikor ezeket ugyanaz a tulajdonos fizeti. Az egynemű anyag többfelé való elhelyezése a köztulajdonban levő könyvtárak fenntartási költségeit is szükségtelenül növeli. A helyes könyvtárpolitika tehát arra törekszik, hogy a gyüjtőköröket elkülönítse s megossza a könyvtárak közt, amivel nemcsak megtakarításokat ér el, hanem biztosítja azt is, hogy az egyes gyüjtemények javadalmuk célirányosabb felhasználásával szakszerűbben fejlődhetnek.

Nagykiterjedésű milliós városban a gyüjtőkörök megosztása több könyvtár közt, a könyvanyag decentralizálása, sokkal helyesebb könyvtárpolitika, mint mindennek az egyesítése egyetlen mammutkönyvtárban. A megosztás csökkenti a távolságokat a perifériák felé, megkönnyíti a férőhelyfogyás nehézségeit, melyek az egyetlen mammutkönyvtárban valamennyi gyüjtőkör továbbfejlesztését egyszerre tehetnék lehetetlenné, megakadályozza, hogy szerencscétlenség esetén az egész könyvkincs egyszerre pusztuljon el s szakszerűbbé teszi a kezelést, mert az egyes körülhatárolt gyüjtőkörű könyvtárak személyzetének gyakorlati kiképzése és munkája egységesebb és céltudatosabb, mint volna egy mindent felölelő központi könyvtárban. Megelégedéssel mondhatjuk, hogy nálunk helyesen jelölték ki a gyüjtőfeladatokat: az Országos Széchényi Könyvtár a hungarológia gyüjtőhelye, az Egyetemi Könyvtár a külföldi tudományos műveké a humaniorák köréből, a Műegyetemi Könyvtár a technikai irodalomé, a Fővárosi Könyvtár a főváros közönségét érdeklő közművelődési irodalomé, és így tovább. Persze, mindegyikben meg kell, hogy legyenek azok a könyvek, melyek egy könyvtárban sem hiányozhatnak, de nagyjában mindegyik gyüjtőköre más.

A könyvtárak irányított gazdálkodása azonban nem lehet merev. Tulajdonusok csak az elvet jelölheti ki. A gyüjtőkör csak célkitűzés s ez ne menjen a részletekbe, mert akkor a határkérdések állandó bajokat okoznak. A tudományos kutatást nem lehet bürokratikusan elhatárolni. Az egyes szakok érintkeznek egymással, egymásba nyúlnak, a nemzeti és a külföldi irodalmak összefüggnek, vannak jogi kérdések, melyek megoldására bizonyos természettudományi tanulmányokat kell folytatni, az orvos nem nélkülözhet kultúrhistóriai könyveket

stb. Ha tehát azt látjuk, hogy egy, a gyüjtőkörünkbe tartozó művet csak egy más könyvtárba tartozó művel együtt lehet eredményesen tanulmányozni s a kutató többre jut, ha a két művet nem két, hanem egy könyvtárban tanulmányozza, vagy ha a másik könyvtárban lévő mű ott gyakori használatban van s kár volna átkölcsönzéssel az ottani használatát csökkenteni, akkor bizony be fogjuk szerezni, ha nem is tartozik szorosan a gyüjtőkörünkbe. Ha a kutatót ide-oda küldözzük, időveszteséget okozunk neki s ez a kutatás kárára van.

De mindez csak egyes esetekre vonatkozik s nem érinti az elvet. Magával az elvvel is csínján kell bánnunk. Baj volna, ha a puszta következetesség kedvéért nagy állományrészeket, melyek nem tartoznak szoros gyüjtőkörünkbe, egyszerre kellene átadnunk más intézeteknek. A könyvtömegnek az egyik állományból való kiiktatása, a katalóguscédulák eltávolítása, a másik állományba való beiktatása és másrendszerű, másalakú katalógusba való fölvétele a könyveket hosszú időre kivonná a forgalomból. Kérdés, hogy ezzel a kár nem volna-e nagyobb, mint a haszon?

Mégis, állományunk anyagának melyik részét bocsássuk át — hacsak fokozatosan is — idegen gyüjtőkörbe? Azt, amelyik a másik gyüjtőkör keretében jobban használható, mert közelebbi kapcsolatban áll az ottani anyaggal, azt jobban egészíti ki, rendszerezésében és nyilvántartásában is inkább függ vele össze s ennélfogva ott jobban fejlődhetik, mert teljesebben érvényesülhet és több áldozatkészséget érdemel.

Világosítsuk meg ezt egy példával. Az Országos Széchényi Könyvtárnak van egy 60.000 darabot meghaladó irodalmi levélgyüjteménye, az „Irodalmi Levelestár", magyar írók magánszemélyekhez intézett levelei, melyeket nem azzal a szándékkal írtak, hogy publikálják őket (noha irodalomtörténetíróink később tekintélyes részüket mégis közzétették). Nemcsak könyvtári rendszer szerint (szerzőik betűrendjében) kezelhetők, hanem levéltári rendszer szerint is (a címzettek szerint, — ámbár a könyvtár utalólapok formájában így is nyilvántartja őket). Az a kérdés merülhet tehát föl: átadjuk-e őket levéltárnak? Könyvtári vagy levéltári anyagnak tekintsük-e őket?

Tartalmukat tekintve elsődleges bennük az irodalmi elem, mindenekelőtt — és sokszor kizárólag — irodalmi bizonyítóerejük van, az írókra, az irodalomra vetnek fényt, a címzettekre (kik egyharmadrészben egyáltalán meg sincsenek nevezve) alig. Kazinczy levelei, melyek a nyelvújítási és a korabeli irodalmi harcokban irányító szerepet játszottak, szinte nem is tekinthetők magánleveleknek. Nem egy magánfél vagy közület ügyei intézésének termékeiként jöttek létre, sőt többnek még a rendeltetése sem volt az, hogy a címzettnél maradjanak. Irodalmi vezércikkekként írta ezeket, azzal a szándékkal, hogy eszméit terjesszék, hogy írói körökben kézről kézre járjanak és megvitassák őket. Nem állt rendelkezésére sajtóorganum, hát levél formájában szólalt meg. Nagyrészben ugyanez áll Arany Jánosnak az abszolutizmus ideje alatt írt leveleire.

Ezek az irodalmi levelek hozzátartoznak az írói oeuvrehöz s ennek nyilvántartása végett a könyvtári rendszerezés alkalmazását kívánják. Ennek nem mond ellent, hogy a német és svájci egyetemi könyvtárak az egyetem tanárainak tudományos levelezését gyüjtve, azt látszólag levéltári rendszer szerint a címzett professzorok neve alatt tartják együtt. A tanár szakember, a levelezés szak szerint tartozik hozzá, de szaktársai levelei hozzátartoznak tudományos oeuvre-jéhez is. A valóságban tehát könyvtári elvek (az oeuvre kidomborítása és a szakrendszer) érvényesültek, amikor a címzett neve alatt egyesítettek.

A levelek könyvtári vagy levéltári hovatartozását illetőleg az a kérdés, mi a fontosabb: a szerzői oeuvre, vagy a címzett magánfél levéltárának egysége? Együtt maradjon-e Amade László, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Madách Imre, Arany János, Gyulai Pál, Liszt Ferenc másokhoz írt leveleinek gyüjteménye, vagy osszuk szét Miticzky Julianna, Schotl Gergely, Spah Gáborné, Walter László, Bitnitz László, Fekete László, Jámbor László, Poczik Rudolf, Fischer Sándor, Adler M. és még 50.000 más (harmadrészben előbb meghatározandó ismeretlen) egyén rekonstruálandó magán- vagy családi levéltára közt, noha ezekből a legtöbb esetben nem maradt fenn más emlék az utókor számára? Ha az író személyisége a fontosabb, akkor a könyvtári kezelés a helyénvalóbb. Amikor a francia

kormány 1934-ben a Maggs-cég árverésén megvásárolta Napoleon leveleinek egy gazdag gyüjteményét, azt nem állami levéltárban, hanem a párizsi Bibliothèque Nationaleban helyezte el, mely könyvtári rendszerével a császár egyéniségét írói oeuvre-je és a róla szóló irodalom keretében jobban tudja hangsúlyozni, mint a bibliográfiai és szakszerinti csoportosításokat nem alkalmazó levéltár.

Azt kell néznünk, melyik elhelyezésből fakad a kutatás számára több haszon? Irodalmi leveleinket a kutatók — az írók és nem a címzettek kedvéért — a könyvtári anyaggal kapcsolatban használják; tudományos használatukhoz könyvtári apparátus kell, bibliográfiák, írók életrajzai, szövegkiadások, filológia. *Irodalmi* levelestárt csak könyvtárban lehet felállítani és fejleszteni, csak könyvtári rendszerezésben létezhetik, mert csak ez rendszerezi az anyagot irodalmi szempontok, írók szerint s csak ez bocsáthatja rendelkezésre a vele kapcsolatos könyvtári anyagot. Levéltári rendszerben az anyag beleolvadna az irattári szempontok szerint nyilvántartott nem irodalmi anyagba s az Irodalmi Levelestár, mint gyüjtemény megszűnnék. A gyüjtemény kialakítása félszázados munka volt, gyarapítása több tízezer aranykoronába és pengőbe került, a kutatók naponta dolgoznak benne: megvan, mint nagyértékű tény. Feláldozhatjuk-e ezt a tényt egy elméleti elgondolásnak?

Miként a gyüjtőkör meghatározásában, a gyüjtőkörök megosztásában is az irodalmi szövegek tartalmi összefüggését választjuk vezető szempontnak. FITZ JÓZSEF.